

**wijsgerig  
perspectief  
op maatschappij  
en wetenschap**

## Inleiding

*Leven en werk.* Willem van Ockham werd geboren rond 1285 te Ockham in het graafschap Surrey (Engeland). Op jeugdige leeftijd trad hij toe tot de orde der Franciscanen of Minderbroeders. Onder andere tijdens zijn universitaire studie te Oxford schreef hij zijn theologisch en filosofisch werk, bijvoorbeeld zijn *Commentaar op de Sententiën*.

Ockham voldeed aan de formele vereisten voor het magisterschap (de doctorstitel die tegelijk het recht gaf een leerstoel te bezetten). Hij verwierf echter nooit een officiële leerstoel. De Thomist John Luterell (de voormalige kanselier van de universiteit van Oxford) verhinderde dit door Ockham bij de paus (die toen in Avignon resideerde) aan te klagen wegens ketterij. Het proces sleepte jaren; tot een veroordeling kwam het niet.

De grote bedelmonniksorden meenden dat de kerk in navolging van Christus geen bezit zou mogen hebben. In 1328 veroordeelde paus Johannes XXII de radicale consequenties die bepaalde Franciscanen daaruit trokken. De generaal van de orde, Michael van Cesena, verzette zich en week te zamen met onder andere Ockham uit naar Pisa (toen onder de Duitse keizer Lodewijk van Beieren). Ockham wordt in de loop van de gebeurtenissen geëxcommuniceerd. In verband met deze perikelen heeft hij vele kerk-politieke werken geschreven.

Na de dood van Lodewijk zocht Ockham verzoening met de paus. Voordat hij definitief met de kerk in het reine kon komen stierf hij in 1349 aan de 'zwarte dood', de builenpest waardoor van 1346 tot 1349 Europa geteisterd werd.

*Enkele centrale begrippen uit Ockhams werk.* In een aantal centrale begrippen wil ik Ockhams denken typeren.

1. *Individu.* In tegenstelling tot vele andere denkers in de middeleeuwen bestaat volgens Ockham de wereld buiten het verstand uitsluitend uit individuele substanties en individuele kwaliteiten. Bijvoorbeeld: dit individuele paard met deze individuele kleur bruin. Er bestaan geen algemene wezensvormen in de werkelijkheid als bijvoorbeeld paardheid, bruinheid. Het menselijk verstand kan het bestaan van deze individuen kennen: het kan bijvoorbeeld evident weten als

hij een paard ziet: 'dit is een paard'.

2. *Algemeen begrip.* Het verstand kan wel algemene begrippen vormen, bijvoorbeeld het begrip paard, het begrip bruin, door abstractie uit de individuele dingen. Aan deze algemene begrippen als zodanig beantwoordt niets in de werkelijkheid: er bestaan, zoals gezegd, alleen individuele substanties en eigenschappen. Er bestaat geen paardheid in de dingen, maar het begrip paardheid, of de term 'paard' kan wel verwijzen naar individuele paarden. Een algemeen begrip is daarnaast onafhankelijk van het bestaan van datgene waarnaar het verwijst: het is bijvoorbeeld mogelijk een algemeen begrip paard te hebben zonder dat er paarden bestaan (niet zonder dat er paarden bestaan hebben).

3. *Contingentie.* Alles wat door God geschapen is, is contingent, dat wil zeggen: de schepping, of een onderdeel ervan, had ook anders kunnen zijn dan zij is. Dit zeiden alle middeleeuwse denkers wel, maar Ockham neemt deze gedachte zeer radicaal. Andere theologen leerden dat de schepping het produkt was van Gods goedheid en wijsheid, en dat Gods vrije wil er in bestond dat hij deze wereld al dan niet kon scheppen. Ockham daarentegen zegt dat God volgens zijn absolute macht alles zou kunnen maken wat geen tegenspraak inhoudt. God heeft met de huidige schepping voor een bepaalde ordening gekozen (zijn macht is nu 'geordend', zoals Ockham dit noemt) maar dat wil niet zeggen dat God niet ten allen tijde in deze ordening zou kunnen ingrijpen. De schepping heeft geen stabiliteit in zich, al was het alleen maar omdat God wonderen kan verrichten, dat wil zeggen: tegen de ons gewone oorzakelijkheid in de natuur in kan gaan. De bijbel vertelt bijvoorbeeld van een braambos dat in brand stond maar niet vernietigd werd.

4. *Noodzakelijkheid.* Hieruit volgt dat er geen dingen in deze wereld zonder meer noodzakelijk zijn. Dit heeft gevolgen voor het wetenschapsbegrip. In de middeleeuwen meende men dat wetenschappelijke kennis noodzakelijke waarheden als object heeft, bijvoorbeeld dat alle stukken metaal bij verhitting uitzetten. Ockham leert dat deze noodzakelijkheid niet in de dingen buiten het verstand zelf ligt, zoals vele dertiende-eeuwse denkers op een of andere wijze meenden. De noodzakelijkheid, aldus Ockham, is ook onafhankelijk van het bestaan van de dingen waarnaar ze verwijst. De wetenschappelijke uitspraak over de stukken metaal moet men ook formuleren als: 'Als er een stuk metaal is, zet het bij verhitting uit'. De noodzakelijkheid ligt in het menselijk verstand. Wetenschap gaat over de algemene termen, niet over de dingen.

5. *Het 'scheermes van Ockham'.* De mens kan zeke-

re kennis verwerven op grond van

- a. de openbaring;
- b. zintuiglijke of verstandelijke kennis van contingente dingen;
- c. een onmiddellijk logisch inzicht (bijvoorbeeld van het contradictieprincipe)
- d. conclusies uit a. - c.

Dit principe is bekend geworden als het 'scheermes van Ockham', of het 'principe van zuinigheid'. (Overi-

gens kan men dit principe in zekere zin al bij Aristoteles vinden). Het is voor Ockham een methodologisch principe: hij hanteert het vooral tegen opponenten die volgens hem zonder voldoende grond iets als waar aannemen. Het principe is niet bedoeld om bijvoorbeeld geopenbaarde waarheden of een kerkelijke leer te ontkennen.

E.P. Bos